

A TÚLÉLÉS BÁJA

Úgy gondolom, vannak olyan emberek — és mivel a művész is ember: olyan művészek —, akik számára a társadalmi igazságért való harc egzisztenciális kérdés. Elemi szenvedély, akár a létfenntartás, a szexualitás vagy a halál.

Politikumból semmiféle művészet nem táplálkozhat közvetlenül. Egy jó darab nem azzal hat, hogy politikai tényeket közöl, hanem az emberi viszonylatok ábrázolása révén. Ha igazán jó a darab, és a nézőben megvan a kellő odaadás, akkor átadja magát ezeknek az emberi viszonylatoknak. A drámaíró egyik dolga az, hogy nagyon konkrétan ábrázolja ezeket a viszonylatokat.

Azért rendezem meg a *Sirkő és kakaót*, mert tavaly láttam Egerben és Pécsen is, és embertelenül szenvedtem. Nemcsak az előadások mérsékelt színvonala miatt, hanem azért is, mert láttam, hogy a darabnak van egy rétege, amelyik rendkívül rosszul van megírva. Használhatatlan, mert beleragadt a hatvanas évekbe, nem tudott „továbbmenni” az idővel. Erre már Lukács György is figyelmeztetett, aki ott volt az ősbemutatón. „Megengedhetetlenül keveredik a groteszk az abszurdal” — ezt mondta. Én már ismertem őt, pontosan tudtam, hogy ez a megjegyzés mit jelent. Az ő kategóriarendszerében ugyanis a grotesznek megfelel valami, ami valóságos, az abszurdnak viszont nem felel meg semmi. Az csak egy kiagyalt valami, ami divatos lett. Ezt mint elméletet remeknek tartom, de rossznak, ahogy ő alkalmazta. Szerintem Beckett életművének és főleg a *Godot*-nak — amit ő mint abszurdot nem tudott elviselni — megfelel valami valóságos. Ha az embereknek nincs látható, követhető céljuk, akkor csodát várnak, és abból aztán lehet Hitler is, Sztálin is vagy bármiféle szörnyűség. De jó dolgok is születhetnek ilyen csodavárásból, például a szabadságharc. Lukács, aki teoretikusan zseniálisan megkülönböztette ezt a két kategóriát, nem vette észre, mennyi realitás van abban a beckett-i szituációban, hogy két ember vár valamire, teljesen reménytelenül. Van hatalom és van alávetettség. Az alávetettségben pedig van egy olyan szituáció — az emberi együttélés kényszere és lehetetlensége —, amely a modern drámairodalomban Beckett-nél fejeződik ki a legerősebben. A két csavargó lehetne akár házaspár is. Majdnem biztos vagyok benne, hogy ők már többször nagyon fáztak és összebújtak — túl közel is; de most nem ez az érdekes, hanem az, hogy nem tudnak sem együtt lenni, sem külön.

Ez a helyzet az én darabom házaspárjával, Pittiékkel is. Úgy képzelem, hogy olyan keskeny ágyuk van, hogy csak egymáson tudnak feküdni,

Szilágyi Zsuzsa (*Rendőrnő*), Helyey László (*Öregasszony*) és Kubik Anna (*Pitiné*) (*Koncz Zsuzsa felvétele*)

mert másképp nem férnek el. Ennek következtében állandóan megkívánják egymást, de mint hogy ez csak szokásból fakad, a vágy undorral vegyül. Az együttélés képességéről, képtelenségéről és kényszeréről van itt szó. Aki volt börtönben, tudja, hogy milyen összezárt lenni négy emberrel, akiket esetleg utál. Ez olyan rétege a darabnak, amelynek semmilyen aktuálpolitikai vonatkozása nincs, és — reményeim szerint — jól van megírva.

A hatalomról szólva azzal kell kezdenem, hogy a Dürrenmatt-darab öregasszonya az egyetlen konkrét személy, akire a megírásom gondoltam. Ő csonkán, roncsként, csupán a pénz révén egy egész várost tart hatalmában. Az én Öregasszonynomnak — szegényebbek vagyunk Magyarországon — csak egy lakás jut, és ezzel úr minden fölött. Mikor megírtam, azt

mondták, hogy azért nem lehet előadni, mert abszolutizálom a hatalmat. Azt állítom, hogy hatalom mindig lesz, és nem teszek különbséget szocialista és imperialista hatalom között. Végül bemutatnák ugyan, de tizenkét stúdióelőadás után levették a műorról.

Ma viszont (ezért gondolom, hogy ez a viszonylat jól van megírva) arra gondolunk, hogy egyfajta tartós viszony elnyomó és elnyomott között kifejlésztheti a szabadságra való képtelenség állapotát. Ez a viszony nemcsak külső kényszerekből táplálkozik, hanem abból is, hogy ezek az emberek hosszú ideig elhitették magukkal, hogy ez nekik jó. Életüknek értelmet ad, hogy szolgálhatnak valamit, és ebből később majd valami nagyszerű is kikerekedhet. De mire ez a „később” bekövetkezne, addigra megszűnnek a nagyszerűre való képességeik.

Amiért a darab engem még most is érdekel, azt szintén a bemutatón Déry Tibor vette észre benne. Azt mondta: „Pistám, te utálod ezt az Öregasszonyt, én meg olyan költőinek találok,

hogy annyira szeret élni." Ezt mondta, és még a túlélés bájáról is beszélt. Idős volt és sokat gondolt a halálra. Kazimir, hogy engedélyezzék a darabot, Komlós Jucira osztotta a szerepet. Én Latinovitsot vagy Dajkát akartam. Kazimir úgy gondolta, hogy el kell vennünk a hatalom veszélyességéből. Komlós Juci ehhez kellően bájos volt, és bájos volt ahhoz is, hogy Déryben ez az asszociáció ébredjen. Tényleg van valami lenyűgöző abban, hogy valaki minden ízével élvezzi az életet, és ezt most bele is akartam szőni a darabba. Ezért erőteljesebb a legújabb változatban, hogy az Orvos az Öregasszony tudtával adja át a fiataloknak a „traktátust” (kis traktátus a lakástulajdonos vénasszonyok jobblétre szenderítésének különféle törvényes módozatairól), mert az Öregasszonynak az is egy gyógyszer. Ez már az eredetiben nagyon homályos volt. Az Öregasszonynak ez egyszerre játék és élvezet, még akkor is, ha veszélyes; tehát az élet élvezetéről van szó, és arról, hogy erre a képességre hatalom segítségével könnyebb szert tenni. Az elnyomott emberek többsége ugyanis elveszti a képességét az élet élvezetére. Ezeket a pólusokat igyekeztem az új változatban világossá tenni. Elismerem, hogy a darab egésze még mindig egy elementáris politikai konfliktusra — az elnyomás és elnyomottság viszonyára — épül, de ha sikerül a darabot kijavítani, akkor ez morális szenvedélyként jelentkezhethet, nem pedig mint közvetlen politikai probléma.

Mi az, ami rettenetesen rossz a darabban? A Rendőrnő, a Postás, a vicceik, a japán kupi és a zsebatompisztoly. Ezek a dolgok az akkori humorban mást jelentettek. A Postás és a Rendőrnő csak arra jók, hogy tovább bonyolítsák a cselekményt és gyöngébb formában megismételjék azt a konfliktust, amelyet a Piti—Pitiné—Öregasszony szembenállásban próbáltam ábrázolni. Most ezt is átírtam, mert rájöttem arra, hogy csak akkor lehet ezeket a figurákat élettel megtölteni, ha különleges érdekük fűződik a lakáshoz. Azért van rájuk szükségem, hogy bemutassam: valaki mindig a Pitiék helyére lép, ez a helyzet állandó és folyamatos, a szolgaság folyamata megszakíthatatlan. Ahogy elődeik is voltak, utódaik is lesznek. Az elődeikről elmondja az Öregasszony, hogy hat évig se bírták ki. Most megint újak jönnek. Ezenkívül arra is gondoltam írás közben, hogy még Pitiék nyomorállapota is kíváncsatos lehet mások számára, mert még ennek a társadalmi és lelki nyomornak is vannak további mélységei. Ha kiderül, hogy így sem működik, és továbbra is csak egy viccgyűjtemény marad, akkor ki fogom húzni az egészet. Mindent kihúzok, ami jópofa, kellemes, mert én most a kellemesség ellen írtam egy darabot.

Ami az Orvos figuráját illeti... Hallottam egy orvosról; leírt tíz-tizenöt olyan esetet, amelyben gyanús körülmények között haltak meg azok az

öregasszonyok, akiknek eltartási szerződésük volt. A darabbeli Orvos több esetet látott már, hogy megöltek egy öregasszonyt, de olyat még soha, hogy az egészségéért imádkozzanak. Pedig Pitiék eljutnak erre a mélypontra — az is mélypont, ha valaki gyilkol, de lehet még mélyebb pont, ha valaki olyan öncsalásban él, hogy annak az egészségéért imádkozik, aki tönkreteszi őt. Ez a magyar történelemben meglehetősen gyakori.

Megpróbálom tehát újraírni a második részt, kivéve a kísérletjelenetet, amelyet a legjobbnak tartok. De ahhoz, hogy tovább tudjam javítani, el kell kezdenünk próbálni. Elhangzott itt a beszélgetésben, hogy a szereplők nem élő figurák, hanem sémák. A darabírónak a figura számára nem hús-vér alakot, hanem mozgásteret kell teremtenie, amelybe beleépül majd a színész a gesztusrendszerével, az egyéniségével, a mozgásával. A regényírónak nagyon konkrétan meg kell írnia a figurát, a drámaírónak kevésbé.

A rendező feladata, hogy a mozgásterek egymáshoz való viszonyát szemléletessé tegye. Nekem ezzel sok bajom lesz, bár ahhoz értek, hogy a mozgástéren belül megtaláljam azt a konkrét dolgot, amit az illető színész képvisel. A rendezőnek egyszerre kell empátiával közeledni a színész lehetőségeihez és következetesnek lenni a saját koncepciójához. Ha ezt a kettőt össze tudja egyeztetni, akkor minden rendben van.

Eddig kétszer rendeztem, mind a kétszer Németországban németül, és nem ismertem a színészeket. A *Sírkő* és *kakaót* eredetileg Kaposvá-

rott akartam megrendezni. Akkor úgy gondoltam, hogy Helyey László lenne az Öregasszony, Bezerédi Zoltán Piti, Pogány Judit Pitiné. Hogy itt, Budapesten, a Kamaraszínházban ez az előadás milyen lesz, még nem tudjuk. Melis László a zeneszerző, és Pauer Gyula a díszlettervező. Nagyon kicsi a színpad, pedig azt kell érzékeltetni, hogy hátul még legalább negyven szoba van. Érzékeltetni kell a mérhetetlen gazdagságot. A zenében Melis a harmincas-negyvenes évek slágervilágát akarja felidézni, ami nagyon illik ehhez a hazug, nyárspolgári, öncsaló világhoz.

Az én darabomban minden kellemetlen, és úgy is kell megcsinálni. Kellemetlen, de humoros. Igyekszem kiemelni azokat a pontokat, ahol az emberek saját lelki és társadalmi élményeikre ismerhetnek. A közönséget nemcsak ki kell szolgálni, hanem meg is kell változtatni. Amit a görögök katarzisznak hívtak, nem volt más, mint hogy megváltoztatták a közönséget. Megváltoztatni csak úgy lehet, hogy az ember nem tesz eleget a kényelmes és kellemes elvárásoknak. Én igyekszem ezeknek nem eleget tenni.

Nem hiszem, hogy a kilencvenes években nincs szükség ilyen darabra is. Nem mondom, hogy jó lenne, ha minden darab ilyen lenne; én se írtam több ilyen. Nem hiszem, hogy ma, mikor két generáció hazudik hősi múltat magának, mikor az emberek a legegységibb tényeiket elhazudják otthon a feleségük előtt és saját maguk előtt is, kevésbé lenne szükség ilyen darabokra. Nem hiszem.

Lejegyezte: Ozsda Erika